

CUMHURİYET DÖNEMİNDEN ÖNCE YENİ EĞİTİMİ HALKA GÖTÜRME ÇABALARI

Cavit BİNBAŞIOĞLU

Yeni eğitim, başangıcı J.J. Rousseau'ya kadar giden ve çocuk özelliklerini ve onun öğrenme yaşlarını dikkate alan eğitimidir. Böyle bir eğitim, 19. yüzyılda sosyal bilimlerin gelişmeye başlamasıyla yavaş yavaş oluşmaya başladı. Hatta, böyle bir eğitimi uygulayan okullar açıldı. Bundan yüz yıl önce, iletişim araçlarının pek fazla olmadığı yıllarda bile, bunların etkisi Türkiye'de görüldü. Bunda, o zamanlar yabancı dil bilenlerin rolü büyük olmuştur. Yabancı dil bilip de gazetecilik yapan ve çeviri kitaplar yayımlayan kimseler, bu konuda öncü olmuşlardır. Daha sonra, bu görevi, okullarda eğitimciler üstlenmiştir. Aşağıda bunlardan birkaç örnek sunulacaktır:

Çocuk Eğitiminde Yeni Görüşleri Halka Götürme Çabaları:

Bunlardan biri Ahmet Mithat Efendi'dir. 1844-1912 yılları arasında yaşamış olan Ahmet Mithat Efendi, bir Türk gazetecisi, romancısı ve halk eğitimcisidir. Niş'te rüştiyeden mezun olduktan sonra, zamanında, Tuna Valisi Mithat Paşa'nın koruyuculuğu altında yazı yazmaya başlamıştır. Öğrendiği Fransızca ile çevirdiği eserler yoluyla, Türk toplumunu aydınlatmaya çalışmıştır. 1873'ten itibaren Rodos'ta sürgün kaldığı üç yıl içinde arkadaşı Ebüzziya ile birlikte "Medrese-i Süleymaniye" adlı bir okul açmıştır. Burada, o sıralarda yaygın olan ve "usul-ü cedid" adı verilen yeni öğretim yöntemleriyle denemeler yapmıştır. Tarih, felsefe, ilahiyat, eğitim, öğretim yöntemi, edebiyat ve psikoloji gibi bir çok alanlarda yazı ve eserler yazmıştır.

Zamanının en ünlü Fransız eğitimcilerinden Gabriel Comparie'in bir eserini "Çocuk: Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi" adıyla Türkçeye çevirmiş ve kendinden ve başkalarından da eklemeler yaparak, önce gazetesi olan Tercüman-ı Hakikat'te parça parça yayımlanmış, sonra da 1307(1891)de cebe sığacak büyüklükte 352 sayflık bir kitap haline getirmiştir. Bu, eğitim bilimini halka götürme çabasıdır. Bugünkü anlamda bir "Gelişim Psikolojisi"

kitabı olan bu eserden, halkla birlikte o zamanki öğretmen okulu öğrencileriyle öğretmenler de yararlanmışlardır.

Bu kitap 14 bölümlüdür: (1) Yeni Doğan Çocuk, (2) Hareketler, (3) Görme, İşitme, Dokunma ve Tatma Duyuları, (4) İlk Heyecanlar, (5) Bellek, (6) İmgelem, (7) Bilinç, Dikkat, Çağrışım, (8) Eğilim, Taklit, Tecessüs, (9) Ahlâkî Duygular, (10) Çocuklar Lehinde ve Aleyhinde Düşünceler.

Yine Ahmet Mithat Efendi'nin "Ana-Babanın Evlât Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi" adlı 155 sayfalık bir başka eseri daha vardır. Bu da doğrudan doğruya ana-babalar için yazılmış bir eğitim kitabıdır. Sade bir üslûpla yazılmıştır. Yine 1317 (1901) yılında yayımlanmış olan bu kitapta, annelerin eğitim sorumluluğu üzerinde duruluyor. Baba, para kazanmak için dışarda çalıştığından, anne olacak kızların böyle bir kitaba çok ihtiyaçları olduğu belirtiliyor. (s. 63)

Ahmet Mithat Efendi, kendisinin eğitim konularında yetkisiz sanılmaması için olacak ki, yukarıdaki birinci kitabın 85. sayfasında şöyle yazıyor:

"Şu satırları yazan emektar hizmetkarınız 25-30 senedir çocukları eğitmek tecrübeleriyle uğraşiyor. Kendi çocuklarını ve torunlarını tamamıyla kendisi okutmuş olduktan başka, onların dışında, birçok çocukları daha okutmuş ve bazı yerlerde iki-üçyüz çocuğun eğitim ve öğretimiyle doğrudan ve hakkıyla meşgul olmuştur."

Kitabının sonlarında Türkçe'de eğitim bilimine dair çok az şey yazılmış olduğundan yakınlıkla, kitabının yalnız ana ve babalar için değil, aynı zamanda öğretmenler için de yararlı olacağı ümidini besliyor.

Ahmet Mithat Efendi, ayrıca, 1314 (1898) yılında "Tarık" gazetesinde yayımladığı "Gönlümüzdeki Mekteb-i İptidai" başlıklı yazısında öğretimin gözlem, deney ve iş yönetimi ile yapılmasını istemektedir. Bu, o günlerde dünyada ve bu arada Türkiye'de doğmaya ve yayılmaya başlayan "etkin okul" (faal mektep, yeni mektep) hareketinin bir başlangıcıdır. En azından bu hareketin habercisidir. (Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji

Sözlüğü, İstanbul, Bir Yayınevi, 1952, s.5-6)

Çocuk eğitimi konusunda Türkiye'de yayımlanan ilk kitaplardan biri Prens Orossof'tan M.Hikmet'in çevirdiği 1307 (1891)'de yayımlanan "Terbiye-i Etfal Beşikte Başlar" (Çocuk Eğitimi Beşikte Başlar) adlı kitaptır. Kitabın üzerinde herkes için, özellikle genç hanımlar için yararlı olduğu yazılıdır.

Kitapta kalıtım, beslenme, uyku, memeden kesilme, kucakta taşıma, korkutmanın tehlikesi, kişilik, oyuncaklar, eğitim ve öğretim arasındaki fark, doğadaki eşyayı inceleme ve sağlık önlemleri gibi konular ele alınmıştır. Pratik eğitim bilgileri veren bu kitap, muhakkak o zamanlarda çok okunmuştur.

Yine halk için yazılan ve cebe girecek kadar küçük boyutlu bir kitap da Zeynizade Mehmet Hazık'ın kitabıdır. 195 sayfalık bu kitap, bedensel, düşünsel ve ahlâki eğitimden söz ediyor. "Eğitimin Tanımı ve Bölümleri" başlığını taşıyan birinci bölüme şu cümlelerle başlamaktadır: "Eğitim, insanlar arasındaki yerimizi bilmek, onunla olan ilişkilerimizi anlamak ve ona göre hareket etmektir. Evet, bir kimsenin bütün insanlıkla olan ilişki ve bağının kurallarına eğitim denir."

Buna göre, bu yazar, eğitimin yalnız toplumsal yönüne ağırlık vermiştir. "Ahlâk Eğitimi" bölümünde de insanın şu nitelikleri kazanmasını istiyor: "İtaat, ibret, refakat, vicdan". "İbret" in de "deney, gözlem, inceleme" olmak üzere üç çeşidini sayıyor. Refakattan amaç, arkadaş ve dost edinmektir. Ahlâk eğitimi açısından vicdan, "Her şeyi önce kendi üzerinde uygulamak ve karşılaştırma yaptıktan sonra, diğerlerinden gördüğü şeyi de vicdan haddesinden geçirdikten sonra, kendi üzerinde uygulamaktır. (s. 190)

Öznel düşüncelere yer vermekle birlikte, zamanı için, oldukça ayrıntılı bir eğitim kitabıdır. Kitabını şu sözlerle bitiriyor:

"1. Kendimize yapılmasını istemediğimiz bir şeyi diğerlerine yapmamalıyız. (Konfüçyüs)

2. Kendimize yapılmasını istediğimiz şeyleri diğerlerine yapmalıyız.

3. Kendi eylem ve hareketlerimizle başkalarına zarar vermemeliyiz.

4. Kendi cinsimizden olanların işlerini tamamlamalarına engel olmamalıyız.

5. Kendi cinsimizden olanların işlerini iyi niyetle sonuçlandırmaya onlarla birlikte çalışmalıyız.

6. Eylemlerimizi geceleri vicdanımıza onaylatmalı, böyle olmayanlardan çekinmeliyiz.

7. Sabahleyin kalkınca yapacağımız her iş için vicdanımızdan izin almalı ve onu, tamamıyla vic-

danımıza uygun bir biçimde görmeliyiz.

8. Kendi cinsimizden muhtaç olanlara elden geldiği kadar yardım etmeliyiz..." (s. 193-194)

Yine 19. yüzyılın sonlarında doğrudan doğruya kadın eğitiminden söz eden "Terbiye-i Nisvan" (Kadınların Eğitimi) adlı bir kitap yayımlanmıştır. Kitabın yazarı Velirızapaşazade Ragıp'tır. 1308- (1892)'de yayımlanan 107 sayfalık bu kitapta zamanına göre oldukça ileri eğitim bilgileri veriliyor. Çocukları baskı altında tutmamak gerektiği söyleniyor. Çocuklara oyun oynatmanın, onları eğlendirmenin öneminden söz ediyor. Örneğin oyun hakkında şöyle deniyor: "Oyun, belirli bir yaşa kadar çocukların hakkıdır. Hem o kadar hakkıdır ki, ondan yoksun bırakılmaları asla doğru değildir. Bir çocuk, ne kadar oynar, ne kadar koşarsa, bedeni o kadar gelişir...Hüner, edep ve eğitimi, oyun ile bağdaştırmaktır." (s. 61)

Bu açıklamalardan şu ortaya çıkıyor: 19. yüzyılın sonlarına doğru ülkemizde, artık, okul kitapları yanında halkı aydınlatıcı nitelikte eğitim kitapları da yayımlanmaya başlıyor. Görüldüğü üzere, bunlar, bugünkü anlamda bilimsel bir niteliğe sahip olmamakla birlikte, akla ve mantığa, deneyimlere uygun gelen birtakım kural ve görüşleri içermektedir. Bununla birlikte, bilimsel temele dayalı bazı görüşleri de yer yer içerdikleri söylenebilir.

İş Eğitime Yönelik Hareketlerin Başlaması

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa'da doğanın kucağında işe, etkinliğe ve çalışmaya yer veren okullar açılmaya başlandı. Bunlardan biri, Fransa'da Edmond Dömalin'in "Roches (Roş) Köyü Deney Okulu" idi. Bu okul, eski okullardan çok farklı idi. Öğrenciler, tarih, coğrafya ve matematik bilgilerini doğanın içinde, onu inceleyerek, deneyler yaparak öğreniyorlardı. Dersler arasında organik bir bağ vardı Aritmetik ve geometri alıştırmaları, yalnız bu derslerde değil; diğer derslerde de yapılabilirdi. Kuramsal çalışmalarını tamamlayıcı nitelikte tarım ve bahçıvanlık, demir ve ağaç işleri, inceleme gezileri, arazi ölçme ve plan hazırlama gibi işlere öncelik veriliyordu. Yine bu okulda temsil, şiir okuma, müzik ve konferans gibi toplumsal çalışmalara da büyük yer veriliyordu. Böylece, çocuklar, özgür bir ortamda bilgi, beceri ve alışkanlıklar kazanıyorlardı.

Bu okula benzeyen okulları daha önce İngiltere'de 1892'de kurulmuş olan Bedeales'in kendi adıyla anılan okulu ile Cecil Redie'nin Abbotshol-

me'de açtığı "Yeni Okul" idi. Bunlar, hep aynı nitelikte okullardı. Cecil Redie'nin okulunu ziyaret eden Alman eğitimcisi Herman Lietz, bu okulun etkisi altında kalarak, Almanya'da da 1898 yılında Ilsenburg kenti yakınlarında "Kır Eğitim Yurtları" adıyla bir okul açmıştır. Bu okullar dünyada "Yeni Okul" adıyla anılan yeni okulların başlangıcıdır.

Avrupa'da eğitimle ilgili bu hareketler olurken, Türkiye'de de Hezargrath Mehmet Refet'in "Terbiye-i Dimağiye, Yahut Usul-ü Terbiye" adlı 31 sayfalık bir kitapçığı, 1312 (1896) tarihinde yayımlanmıştır. Bu kitapçıkta, çeşitli eğitim konuları ele alınmıştır.

Bu kitapçığın 27 ve 28. sayfalarında şu görüş yer almıştır:

"Okullarda, gerekli olan şekiller ve resimlerle, öğretim yöntemine, gerekli olan uygun şekil (nizam) verilmiş sanılır; fakat, yalnız göstermekle iş bitmez; öğrenciye problemi anlatmak, muhakeme ve çözümlenme yaptırmak da gerekir. Gözler, zekânın yerini tutacak uygun araçlar değil; ancak, zekânın artırılması için birer araçtır. En güzel öğrenme yöntemi, görmekle değil, işlemekle olur. İş; düşünleri. hem zihne, hem de parmaklara nakşeder." (s. 27-28).

Bu anlatımlarda, daha önceleri başlatılmış olan ve Selim Sabit Efendi'nin önderliğini yaptığı "usul-ü cedid" adı verilen yeni yöntemlere hafif bir eleştiri vardır. Mehmet Refet, bu hareketi yeterli bulmuyor. Bunun için, bu sözleriyle, daha yeni bir hareketin öncülüğünü yapıyor. Bu bakımdan, bu esere, 1896'da henüz dünyaya yeni yeni yayılmaya başlayan "eğitimde iş ya da etkinlik ilkesi"nin Türkiye'deki ilk başlatıcısı gözü ile bakılabilir.

19. yüzyılda sanayinin de gelişmeye başlamasıyla yaşam için yeterli hale gelemeyen okullar, kendilerini yeniden düzenlemek, yahut buna uygun bir şekilde yeniden kurulmak ihtiyacında idi. Mevcut Rüştüye ve İdadiler ile mevcut tarım, orman, ticaret ve sanat okulları, ayrı ayrı yetersiz hale gelince, bunların hepsinin yerini alacak ve ihtiyacı karşılayacak "çok amaçlı okullar" açılması düşünüldü. Bu yetersizliği gidermek için, 1 Şubat 1890'da büyük il merkezlerinde ve ayrı binalarda etkinlik gösteren Rüştüye ve İdadiler birleştirildiler. Bu da yeterli olamayınca, ilk kez 5 Temmuz 1899'da, kız ve erkek çocuklar için, "yetimler yurdu" (darüleytam) şeklinde bir okul açılması düşünülmüştür. Hatta, bunun yönetmelik ve programları da yapılmıştır. (Unat, Reşit. Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış. Ankara:

Milli Eğitim Basımevi, 1964, s.45-46)

Aynı nitelikteki okullar, daha önceleri ta 1821'de Amerika Birleşik Devletlerinde ortaya çıkmıştır. O sırada ilk kez Boston'da açılan bu tip okullarda, akademik öğretim kadar, meslekî öğretim de yapılıyordu. (Ertürk, Selahattin. Türkiye'de Bazı Eğitim Sorunları, Ankara: Şafak M., 1986, s.66 ve ayrıca: The Educator's Encyclopedia. Prentice-Hall, 1961, s.21)

1903'ten itibaren, 11 il merkezindeki yatılı idadilerde (ilkokuldan sonra) "çok amaçlı okullar" niteliğinde okullar açılması planlanmıştır. Buralarda, temel derslerle birlikte, öğrenim süresi 6 yıl olan tarım ve yine öğrenim süresi 8 yıl olan ticaret ve sanayi şubeleri bulunan okullar açılacaktı. Bunların ilki "Darülhayr-ı Ali" adıyla II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yıldönümü dolayısıyla 1902 yılında gerçekleştirilmiştir. (Ayas, Nevzat. Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1948, s.318 ve ayrıca, Ergin, Osman. Türk Maarif Tarihi, 1977, Cilt:3-4, s.1259-1263)

Bu kaynaklardan öğrendiğimize göre, bu amaçla, önce İstanbul'da Çapa'da, sonra Acıbadem'de 100 dönüme yaklaşan geniş arazi parçaları üzerinde bir okul açılması kararlaştırılmış; fakat, buralara bina ve atölye yaptırılmayınca Vezneciler'de hazineye ait olan Zeynep Hanım Konağı, bu işe tahsis edilmiş ve daimi masrafı için de kasaplardan, keştikleri her hayvan için alınan vergi (resmi) bir kat artırılarak kaynak sağlanmıştır.

Okulun adında "Ali" sözcüğünün bulunması tarihçi Osman Ergin'e göre bunun bir yüksek okul oluşundan değil, "sultani" gibi devlet başkanı ile ilgili olmasındandır. Bu okulun kavram anlamı da "Yüksek Yarar Sağlayan Okul"dur. Buna göre, burada "Âli" sözcüğü iki anlamda kullanılmış olabilir. Bu özellikleriyle, bu okul, Türkiye'de yeni okul anlayışının bir başlangıcı olarak kabul edilebilir. (Daha fazla bilgi için bakılabilir: Binbaşoğlu, Cavit. Türkiye'de Çok Amaçlı Okullar, Eğitim Bilimleri Fakültesi 1. Eğitim Kongresi, 1990) Fakat, ne yazık ki, bu okul, yeterli alt yapısı sağlanamadığı için 1909'da kapatılmış ve binası, o sırada ihtiyaç bulunan darülfünununun fakülte ve bölümlerine tahsis edilmiştir. İstanbul dışında açılması düşünülmüş olanlar da açılmamıştır.

Görüldüğü üzere, bu hareket, eğitim bilimleri açısından yerinde ve zamanında yapılmış bir hareket olmasına karşın, Avrupa'da olduğu gibi, kendisini savunan ve ortaya koyan güçlü bir eğitimci ve

yönetim adamı bulamamıştır.

Bu hareketlere ve Mehmet Refet'in kitapçığına bakarak, Türk toplumunun Avrupa'da yeni açılan okullardan haberdar olduğu ve bunları örnekleyerek, yeni düşünceler ürettikleri ve bazı girişimlerde buldukları ileri sürülebilir.

Bu hareket ve uygulamalarla ne derece ilgisi olduğu bilinmemekle birlikte, 1909 yılında (1325) İstanbul'da basılan ve yazarı ve basım yılı belli olmayan 19 sayfalık "Yeni Mektep" adlı bir kitapçık yayımlanmıştır. (Gündüzalp, Fuat. Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu: Arap Harfleriyle Basılmış 257 Türkçe Eserin İzahlı Bibliyografyası. Henüz yayımlanmadı.)

Rahmetli Fuat Gündüzalp, bu kitapçığı şöyle tanıtıyor: "O zaman, 'Yeni Mektep Osmanlı Anonim Şirketi' adlı bir şirket kurulmuş. Bunun Heyet-i Tesisiye Reisliğine de ünlü şair Tefvik Fikret getirilmiş. Kitapçığın yarısı, bu şirketin 42 maddeden ibaret olan tüzüğünü kapsıyor. Öbür yarısında da 'yeni Mektep'in ne olduğu açıklandıktan sonra da Mak-sad-ı Teessüsü, 'Nazariyat-ı Esasiyesi, 'Şeriat-i Kabuliyesi' anlatılıyor.

İngilizce çevirisiyle birlikte yayımlanmış olan bu kitapçıktan anlıyoruz ki, o tarihlerde Avrupa'nın başlıca ülkelerinde özel girişimle açılmış olan 'Yeni Mektep'lerin bir ya da birkaç tanesi de Türkiye'de açılmak istenmiş. Fakat, böyle bir okulun açılmış olduğuna dair bir bilimiz yoktur."

Bu belge, İkinci Meşrutiyet dönemi aydınlarının yeni okullara karşı ne kadar ilgili olduklarının bir kanıtıdır. Bilinen harpler ve çalkantılar dolayısıyla bu işin o zamanlar gerçekleştirilemediği anlaşılıyor. Fakat, konu gündemden büsbütün kalkmış değildir. 1912 yılında (1328) o zaman Edirne Öğretmen Okulu Müdürü bulunan Nafi Atuf (Kansu), yukarıda sözünü ettiğimiz Fransa'daki "Kayalar Deney Okulu" nun kurucusu Edmon Dömolen'in 420 sayfalık "Kayalar Okulu Yeni Eğitim" adlı kitabını 32 sayfada özetleyerek yayımlamıştır.

Bu kitapçığı tanıtırken, Fuat Gündüzalp, şöyle diyor: "1852'de doğmuş ve 1907'de ölmüş olan Edmon Dömolen, 19. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'de Dr. Cecil Redie tarafından kırdan açılmış yatılı bir okulu ziyaret edip çok beğenmiş, Paris yakınlarında Roş (Roches), yani "Kayalar köyünde ona benzer bir okul açmış; o zaman genel olarak "Yeni Mektep" denilen bu tip okullar, 20. yüzyılın başında Avrupa'nın başka ülkelerine de yayılmış. İşte, bu kitapçıkta bu okulların programları, öğretim

yöntemleri, eğitim sistemi ve disiplin biçimleri anlatılmaktadır."

20. Yüzyılda Belçika'da O. Decroly'nin, İsviçre'de Ad. Ferrierre'nin, Amerika'da J. Dewey ve Kilpatrik'in çalışma ve uygulamaları da bulunla ilgilidir. Yeni eğitimi savunan ve dünya eğitim tarihinde yer alan daha birçok eğitimci ve uygulamaları vardır. (Bunlar için bakılabilir: Kanad, Halil Fikret, Pedagoji Tarihi, Cilt: 2)

Yine İkinci Meşrutiyet döneminde Rumeli'de bulunan öğretmen okullarının müdür ve öğretmenleri, çıkardıkları "Yeni Mektep", "Yeni Fikir" ve "Sây ve Tettebbu" gibi dergilerle yeni okul hareketlerini konu alan yayımlarda bulundular. Bunlar, o tarihlerde, özellikle köye göre bir öğretmen okulu tipi üzerinde duruyorlardı. Fakat ele aldıkları sorun, aynı zamanda genel bir eğitim ve öğretim sorunu idi: Eğitim ve öğretimi, hayat için geçerli, etkin ve kalıcı kılmak. Bu konuda yazı yazarların başlıcaları İsmail Mahir Efendi, Ethem Nejat, Mustafa Şekip, Sabri Cemil, Ahmet Tefvik, Nafi Atuf ve Şemsettin Günaltay idi. (Akyüz, Yahya. Türk Eğitim Tarihi. Ankara, 1989, s.326-329)

Bunlardan daha önce öğretmen okulu müdürlüğü ve Yetimler Yurdu (Darüleytam) Genel Müdürlüğü yapmış olan İsmail Mahir Efendi, Temmuz 1914'te Kastamonu Milletvekili olarak, Meclis'te daha sonraları kurulan Köy Enstitülerine benzer bir öğretmen okulunun taslağını önermiştir. O şöyle diyordu: "Aşağı yukarı yetmiş tane sancakımız var. Bunların çiftlik olan bir yerinde, yahut devlet toprağında, erkeklere ve kızlara özgü olmak üzere geniş yatılı ilkokullar yaparız. O sancakta kaç köy varsa, hesaplarız. Nerelerde okul açacaksak, oralardan bir kız çocuğu, bir erkek çocuğu alıp okula koruz. Kız okulunun birçok tertibatı olacak: Dokumacılık, aşçılık, dikişçilik, kadınların tarımdan yapabilecekleri tavukçuluk vb. Erkek okullarında da tamamıyla tarım işleri..."

Avrupa'da özel olarak açılan yeni okullara ege-men olan ilkeler, sonradan birer eğitim ilkesi olarak diğer okullarda da yaygınlık kazanmıştır.

Görüldüğü üzere, yeni okullara karşı ilgi, ülkemizde de hemen Avrupa'da başladığı yıllarda görülmeye başlamış, hatta bazı girişimlerde de bulunulmuştur; fakat, oralardaki gibi genelleşen bir gelişme gösterilememiştir. Bunun, Cumhuriyet döneminde yeniden ele alındığını ve onda da özlenen tam bir başarı elde edilemediğini 10 yıl kadar süren uygulamaların yavaş yavaş ortadan kalktığını göreceğiz. □